Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.
Серія економічна. Серія юридична. Випуск 28/2021

http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.5075172

Мульска О. П.
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів,
ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України»
https://orcid.org/0000-0002-1666-3971

СУТНІСТЬ І КАУЗАЛЬНІСТЬ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ І МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПАРАМЕТРІВ

JEL Classification. J62, J68, E20
SECTION "ECONOMICS": Економіка

Анотація. Доведено, що міграційні процеси з позиції державного регулювання економіки – це динамічні характеристики перебігу міграції населення в аспектах: простору, часу, факторів виробництва; трансферу пов'язаних з міграцією матеріальних та нематеріальних ресурсів і активів; існуючих і потенційних змін, які обумовлені міграцією, з нею пов'язані і є її наслідком у різних сферах суспільного життя країни – економічній, соціальній, політичній, духовній, у системі факторів виробництва. Обґрунтовано, що сутнісно-типологічна характеристика міграційних процесів базується на трьох елементах – міграції, процесу та національної економіки. Такий підхід дав підстави для виокремлення чотирьох базисних семантичних характеристик міграційних процесів: (1) динаміки, (2) змін, (3) пов'язаних трансфертів, (4) наслідків.

Ключові слова: міграційні процеси, фактори виробництва, динаміка, державне регулювання, макроекономіка.

Annotation.We proved that migration processes from the standpoint of state regulation of the economy are dynamic characteristics of the migration of the population in terms of space, time, factors of production; transfers related to the migration of tangible and intangible resources and assets; existing and potential changes caused by migration, related to it and its consequence in various spheres of the public life of the country – economic, social, political, spiritual, in the system of factors of production.

The article aims to systematise the approaches to conceptualising the concept of migration processes and substantiate the causal relationship between migration and macroeconomic parameters.

We substantiated that the essential-typological characteristic of migration processes basing on three elements - migration, process, and national economy. This approach gave grounds for distinguishing four essential semantic characteristics of migration processes: dynamics (critical theoretical and applied value in the management of migration processes are trends, their direction, rate of development and course, scale and consequences, degree of control), change (volume, level and structural characteristics of migration are essential characteristics, but in the context of formation and implementation of public policy key are the changes that have already occurred and / or are expected as a result of further migration processes), related transfers (not only the scale of human movement but also movement) with corresponding changes (losses or multiplication)), labour, intellectual, financial, economic, economic-technological, material and technical resources, all tangible and intangible rights and

assets that move with the migrant), consequences (changes in all areas) social life, occurring as a result of n the extent of migration processes and are expected in the future; serve as the main subject of regulation, respectively, act as an information and analytical basis for the formation and adoption of strategic and tactical management decisions in the field of state regulation of the country and its territories).

Keywords: migration processes, factors of production, dynamics, state regulation, macroeconomics.

Вступ

Розвиток міграційних процесів трансформував глибокі зміни до загального підходу щодо управління зовнішньою міграцією задля досягнення оптимальних макроекономічних параметрів. Міграція як джерело економічного розвитку дозволила сформувати окремими країнами ЄС сприятливе міждержавного співробітництво, а також простір для діалогу та консультацій із широким колом недержавних суб'єктів, зокрема асоціації мігрантів і суспільства в цілому, приватного сектору або місцевих органів влади. Міграція стала об'єктом діалогу та партнерства, тому необхідність узгодженості державного регулювання міграції в контексті економічного розвитку стала центральним елементом політики управління міграційними процесами для передових економік світу.

За умов глобалізації проблема нарощування економічного потенціалу країни являється ключовим елементом регулювання національної економіки. Так, необхідність зміцнення економічного потенціалу країни та інших зацікавлених сторін є детермінантою розробки та імплементації взаємозабезпечуючих стратегій розвитку макроекономічних параметрів, які ґрунтуються на використанні інструментарію «3Р» (capacity, coherence, cooperation) – спроможність, узгодженість і співпраця. Так, інструментарій «3Р» спричинив появу нової політики гармонізованого економічного розвитку країни, яка вимагає врахування механізмів управління міграцією у контексті забезпечення економічного розвитку. Примітно, що державна політика управління міграційних процесів інтегрує проблеми узгодженого розвитку національної економіки, враховуючи ризики та ефекти міграції.

В економіці, як і в інших науках, термін «міграція» згадувався неодноразово, практично від самої його появи. Але можна стверджувати, що в контексті осмислення та систематизації, ідентифікації певних закономірностей міграції, її впливу на ті, чи інші економічні категорії, виступу чинником розвитку ключових суспільних параметрів уперше почав досліджувати міграцію Е. Равенштейн («Закони міграції» [1] та подальший розвиток дослідження у «Закони міграції: друга стаття» [2]). Науковець одразу висунув гіпотезу про одинадцять законів міграції, які, щоправда, скоріше, нагадували спрощений опис спостережень за внутрішніми переміщеннями людей у Великобританії у другій половині XIX ст. Разом із тим, вже у 1885 р. було вказано, що однією з головних причин переміщення людей є економічний чинник, а точніше – стан розвитку національної економіки, що суттєво. З-поміж інших роздумів Е. Равенштейна заслуговують на увагу висновки, що промисловий розвиток певної території слугує потужним pull-чинником імміграції; мешканці сільських територій більш схильні до міграції (зокрема у великі міста), ніж міських; міграція є однією з умов урбанізації та розвитку міст.

Подальше вдосконалення економічних аспектів концептуальних засад міграції пов'язують з С. Стоффером та його відомою фразою: «Кількість осіб, які беруть участь у міграції, прямо пропорційна обсягу перспектив, які виникають після переміщення, та обернено пропорційна чисельності обставин, які цьому перешкоджають» [3, с. 845-867]. Таким чином, науковець, фактично, започаткував науковий дискурс у площині push-pull-факторів, середовища, умов та перешкод міграції населення.

В якості доповнення і подальшого розвитку причин та обставин міграції потрібно згадати про принцип найменших зусиль Дж. К. Зіпфа [4, с.677-686], який актуальний і по нині, коли для покращення власної міграційної привабливості та, чи інша держава максимально спрощує та полегшує умови для імміграції.

Втім, вважається, що все ж першим з дослідників, хто ствердно увів в науковий обіг поняття і запропонував першу класифікацію push-pull-факторів, став Е. С. Лі. Науковець у дослідженні під гучною назвою «Теорія міграції» визначив чинники, які стимулюють міграційні переміщення та які слугують їх дестимуляторами. До першої групи було віднесено економічний розвиток країни, умови зайнятості та ефективність ринку праці; до другої – незадовільні параметри якості життя, низький рівень соціального забезпечення, конфлікти, війни [5, с.47-57].

Подальша еволюція наукових досліджень у царині міграції стала більш розлогою і стосувалася все ширшого кола аспектів і проблематики суспільного розвитку, включно з глобальними масштабами. На це є дві причини. Перша – активізувалися загальносвітові, регіональні та локальні міграційні процеси, а, якщо вести мову про сучасний світ з його цифровізацією і новітніми інформаційними та іншими технологіями, то з'явилися нові форми людської мобільності і максимально піднялася швидкість міграційних переміщень. Друга – міграція стає все потужнішим чинником економічного зростання/депресії, формування і реалізації/вимивання людського потенціалу, якості життя населення; займає все вищі позиції в ієрархії проблем державного регулювання економіки.

Якщо вести мову про внутрішні міграційні процеси, то одним з перших науковців, який глибоко дослідив питання мікроекономіки міграції, розпочавши, таким чином, науковий дискурс відносно reasons-consequences-міграції всередині країни, став А. Люїс [6, с.38-44]. Ключові положення теорії зводилися до нерівномірностей розвитку галузей національної економіки, відповідно, різний рівень їх індустріалізації приводить до диспропорцій у попиті та пропозиції праці; звідси – бажання осіб мігрувати з однієї галузі до іншої або з одного регіону країни до іншого.

Праці А. Люїса примітні ще й з тієї позиції, що вони послугували розвитком неокласичної теорії дослідження міграції, дискусія в межах якої й надалі точилася на мікрорівні, зачіпаючи все ширше і ширше коло питань. До прикладу, у моделі Тодоро-Харріса головним фактором міграції розглядався рівень заробітної плати, різниця в якому обумовлює переміщення населення з сіл до міст або ж до іншої країни [7, с.126-142]; у концепціях О. Старка , Д. Массея та ін. аналізуються центри ухвалення рішень відносно міграції, зокрема доводиться, що це не індивідуальні, а колективні (точні – сімейні) рішення на основі балансу інтересів між витратами, ризиками, загрозами та доходами і іншими благами, перевагами, що отримує родина [8; 9]; у положеннях індивідуального раціонального розрахунку «витрати – вигоди» висвітлюються джерела фінансових та психологічних витрат і втрат у підсумку міграції [7].

Увага міграціологів фокусується в основному навколо питань міграції людських ресурсів, біженців, сезонної і трудової еміграції, різних аспектів економіки зайнятості мігрантів. Бачення міграційних процесів з позиції макроекономіки та державного регулювання міграції задля отримання позитивних соціально-економічних ефектів представлене у працях [10; 11; 12; 13; 14], у яких підкреслюється залежність національної економіки від рівня людського потенціалу країни та міграційних трансфертів [15; 16; 17; 18].

Метою статті є систематизація підходів до концептуалізації поняття міграційних процесів, Обґрунтування каузального зв'язку міграції і макроекономічних параметрів.

Результати дослідження

Сучасні дослідження проблем міграції населення, нових ризиків, викликів і загроз, пов'язаних із цими процесами, в умовах глобалізації і високої конкуренції на ринках праці підтверджують

кореляційний зв'язок міграції із соціально-економічним середовищем на національному та регіональних рівнях. Для країн із дефіцитом сукупної пропозиції на національному ринку праці, що є наслідком проблем у відтворенні населення, у короткостроковому періоді ефективним інструментом регулювання ринку праці є імміграція (ефект заміщення). У цьому контексті макроекономічні параметри країни донорів людських ресурсів виступають каталізатором і ефектом міграції.

У підсумку узагальнення теоретико-методичних засад міграційних процесів доходимо до висновку, що їх змістова характеристика розвивалася головно в царині демографії, соціальної політики та соціальної економіки. Відповідно, суттєвим став ухил наукового бачення терміну «міграційні процеси» в бік, по-перше, нано рівня (особи – мігранта), причому з позиції внутрішніх переконань, мотивів, але також й наслідків; по-друге, інституційно-правових засад, які визначають міграційні режими, а також утворюють територіальні міграційні системи і зв'язки; по-третє, їх менеджменту з позиції соціально-демографічних змін та зрушень.

У загальному з наведеного мова йде про (1) *міграцію* (та її процеси) як соціогеосистему. Тоді як в недостатній мірі враховуються аспекти: (2) *процесу* ((лат. «processus» – рух) тобто послідовної видозміни предметів і явищ згідно певного порядку, послідовних кроків та дій з отриманням результату, поетапної зміни станів та структури об'єктів, на яких позначається процес, в часі) та (3) державного регулювання *розвитку економіки* (мається на увазі тих наслідків, яких зазнає держава і її внутрішня суспільна та соціально-економічна підсистеми у підсумку протікання (тих, що вже відбулися) та розвитку (очікуваних тенденцій) міграційних процесів як внутрішніх, так і зовнішніх).

Відповідно, авторське концептуальне бачення сутнісно-типологічної характеристики терміну «міграційні процеси» базується на трьох елементах – міграції, процесу та національної економіки (рис. 1). Їх поєднання та розгляд міграційних процесів на рівні системи економіки і управління національним господарством дає підстави визначити чотири базисних семантичних характеристики, як:

Рис. 1. Концептуальна ідентифікація терміну «міграційні процеси» (в системі знань про державне регулювання економіки)

Джерело: авторська розробка

динаміка – ключове теоретико-прикладне значення під час управління міграційними процесами мають тенденції (хоча стан проблеми також важливий), їх напрям, швидкість розвитку та протікання, масштаби і наслідки, міра керованості тощо;

зміни – обсяги, рівень та структурні характеристики міграції слугують вагомими характеристиками, проте в контексті формування і реалізації державної політики ключовими є зміни, які вже настали та/чи очікуються в підсумку подальшого протікання міграційних процесів;

пов'язані трансферти – аналізуванню піддаються не тільки масштаби переміщення людей, як рух (з відповідними змінами (втратами чи примноженням)), трудових, інтелектуальних, фінансових, економіко-господарських, інноваційно-технологічних, матеріально-технічних ресурсів, усіх матеріальних і нематеріальних прав і активів, які переміщуються разом з мігрантом;

наслідки – зміни в усіх сферах суспільного життя, що відбуваються у підсумку перебігу міграційних процесів та очікуються в майбутньому; слугують головним предметом регулювання, відповідно, виступають інформаційно-аналітичною основою при формуванні та ухваленні стратегічних і тактичних управлінських рішень в сфері державного регулювання розвитку країни та її територій.

Виходячи з визначених постулатів, авторська позиція щодо *сутнісного трактування міграційних процесів* набуває вигляду: це динамічні характеристики перебігу міграції населення в аспектах: простору, часу, факторів виробництва; трансферу пов'язаних з міграцією матеріальних та нематеріальних ресурсів і активів; існуючих і потенційних змін, які обумовлені міграцією, з нею пов'язані і є її наслідками у різних сферах суспільного життя країни. З позиції державного регулювання економіки міграційні процеси (як об'єкт регулювання) розглядаються на глобальному, макро та мезоекономічному (область, місто, територіальна громада, ін.) рівнях. Хоча вони характерні й для інших рівнів управління, зокрема нано та мікро.

Відповідно, потрібно зауважити, що принципова трансформація наукового бачення терміну «міграційні процеси» стосується зміщення акцентів у бік їх наслідків для вироблення ефективних управлінських рішень відносно регулювання. Аргументом на користь такого висновку є те, що етимологія слова «процес» стосується послідовної зміни станів об'єкту регулювання. Відтак, аналізувати, стверджувати, управляти змінами стану об'єкту без проекції на їх наслідки – некоректно і апріорі неможливо.

Таким чином, міграційні процеси стосуються динаміки, зміни ситуації. Причому, такі зміни відбуваються не лише в площині тих, чи інших сфер суспільного життя – економічна система, соціальна сфера, система факторів виробництва, політична система, духовна сфера, але мають враховуватися аспекти часу (зокрема швидкості розвитку процесів та настання їх наслідків), простору (особливо в частині масштабності поширення відповідних процесів на території регіонів, країн, громад і т. ін.), а також факторів виробництва (йдеться про зміни у системі виробничих ресурсів та чинників виробництва, якими, власне, визначається потенціал економічного зростання країни).

У відповідності до зазначеного декомпонування параметрів міграційних процесів набуває вигляду як на рис. 1.5. Вплив тенденцій міграції, беззаперечно, позначається на всіх сферах суспільного життя. Втім, з позиції національної економіки та державного регулювання її розвитку передусім потрібно вести мову про зміни та їх наслідки в економічній системі країни, а також в соціальній сфері, якість якої, з одного боку, – чинник впливу на міграційні налаштування населення, а, з іншої сторони, має безпосереднє відношення до змін в демографічній ситуації, формуванні та реалізації інтелектуально-кадрового потенціалу нації.

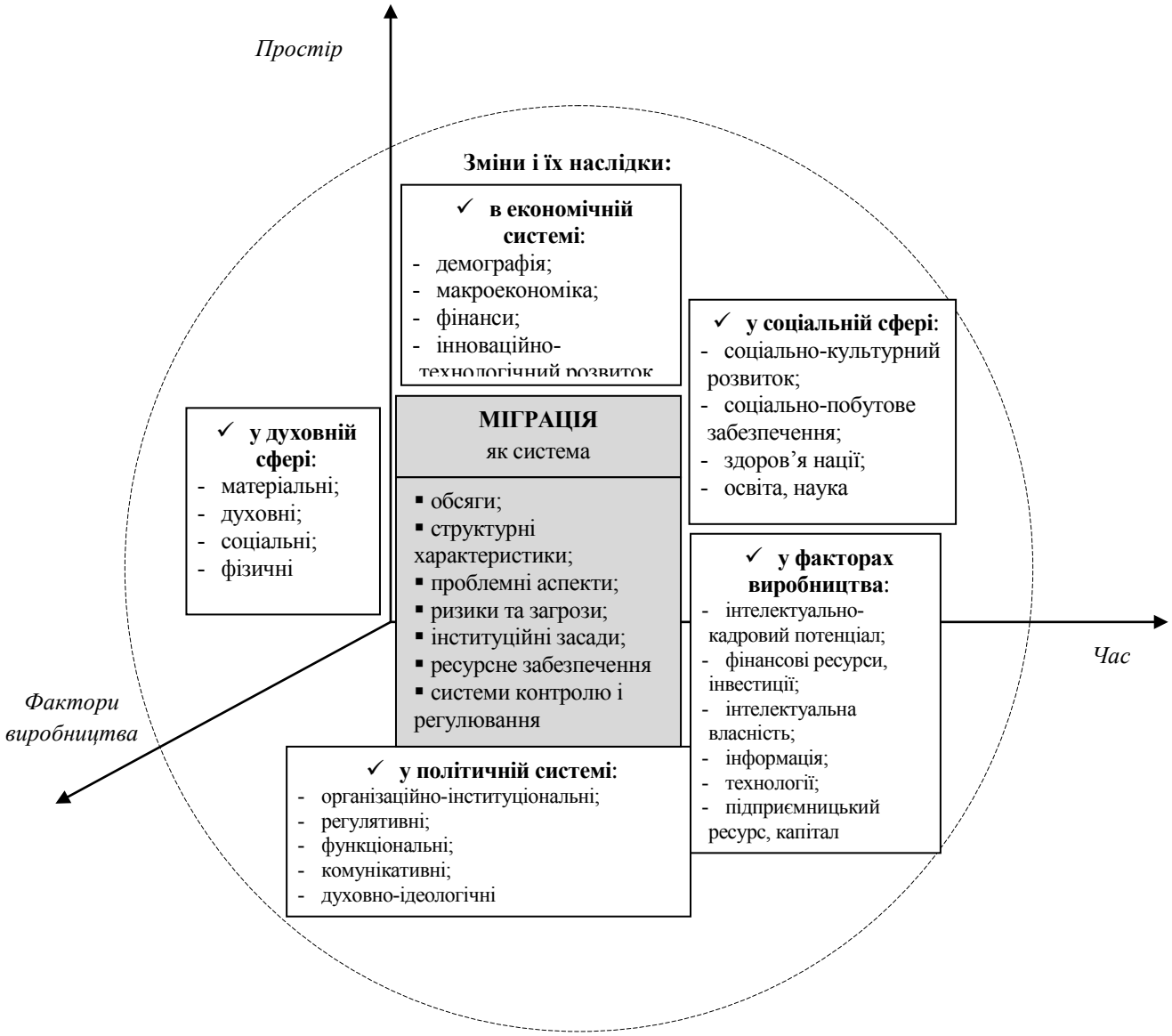

Рис. 2. Декомпонування параметрів міграційних процесів
Джерело: авторська розробка

Зміни в економічній системі країни головно стосуються таких сфер, як демографія (чисельність та структура населення, тривалість життя, навантаження непрацездатного населення на працездатне, ін.), макроекономіка (якість та продуктивність праці, рівень зайнятості та безробіття, зайнятість у високопродуктивних та офіційно-легальних секторах, вплив на споживання і заощадження, ін.), фінанси (поступлення та видатки бюджетів, рівень валютизації економіки, питома вага готівки поза банками, обсяги виведення фінансових ресурсів за межі країни, ін.), інноваційно-технологічний розвиток (пов'язані трансферти у вигляді інноваційних розробок, об'єктів інтелектуальної власності, нових технологічних рішень, бізнес-моделей тощо).

Відповідно, міграційні процеси, які не позначаються на соціально-економічному розвитку країни, можна трактувати як природні та по мірі наростання такого впливу – про все більш критичні зміни. В залежності від напряму (або відповідного сальдо ефектів) міграції ведемо мову про внутрішні та зовнішні міграційні процеси. Диференціація об'єктів, на стані та розвитку яких

позначаються міграційні процеси, визначає відповідні сфери перебігу міграційних процесів і реалізації їх наслідків, а сфер суспільства – сфери впливу міграційних процесів.

До окремої групи демографічних процесів відносяться такі, що стосуються: а) мобільності, б) безпосереднього переміщення мігрантів, в) їх адаптації у новому середовищі та соціумі. Врахування цієї класифікаційної ознаки дозволяє говорити про вплив активізації міграційних рухів безпосередньо у кожній з фаз переміщення на соціально-економічний розвиток країни.

У цілях формування ефективної державної політики управління міграційними процесами важливо класифікувати останні у відповідності до найбільш доречної стратегії їх врегулювання. Йдеться про широкий спектр стратегічних рішень – від невтручання та моніторингу процесів до системного комплексного прогнозування і узгодження між собою механізмів, інструментів, заходів та засобів, що будуть реалізовані, їх ефектів та усунених ризиків і загроз.

Міграційні процеси можуть розвиватися на різних рівнях економічних відносин, а також стосуватися всіх прошарків населення. Відтак, важливо ідентифікувати міру їх просторового проникнення, а також відстежувати характер протікання в так званих пріоритетних з огляду на сталий розвиток економіки групах населення, особливо молоді, фахівцях, економічно активному населенні тощо.

З огляду на часто не в повній мірі законний характер переміщень, а також зайнятості населення на новому місці перебування, який породжує активізацію розвитку інших пов'язаних із цим негативних процесів та явищ, до прикладу, підвищення ризиків виникнення міжнаціональних, міжетнічних, міжконфесійних та інших конфліктів, погіршення криміногенної ситуації і т. ін., доречно сегментувати та відстежувати динаміку міграційних процесів у аспекті рівня їх легальності та законності.

В сучасних умовах країни з достатнім ресурсним потенціалом все більш активно використовують міграційні процеси в якості інструмента, з однієї сторони, підтримки ресурсного забезпечення власного економічного зростання, але, з іншої, – дестабілізації ситуації в країнах – конкурентах (суперниках за ресурси, фактори зростання тощо). Відповідного своєчасного виявлення та моніторингу мають набувати попри ініційовані та природні міграційні процеси так, що керовані ззовні, особливо в разі передбачення гібридної складової.

Розуміння змістових характеристик, структури та класифікації міграційних процесів є вагомою складовою їх регулювання. Втім, ефективне управління ними опирається на концептуальний базис політики розвитку міграційних процесів в системі державного регулювання національного господарства, що є предметом наступного підрозділу дослідження.

Висновки

На основі аналізування теоретико-методичних засад міграції та міграційних процесів, теорій міграції доведено, що, на відміну від нано рівня (на якому міграційний процес трактують як послідовні кроки, які здійснює особа від ухвалення рішення до безпосередньої міграції), а також від здебільшого ототожнення термінів «міграція» та «міграційний процес» (на основі переміщення людей, які пов'язані зі зміною постійного місця проживання), міграційні процеси з позиції державного регулювання економіки потрібно характеризувати як динамічні характеристики перебігу міграції населення в аспектах: простору, часу, факторів виробництва; трансферу пов'язаних з міграцією матеріальних та нематеріальних ресурсів і активів; існуючих і потенційних змін, які обумовлені міграцією, з нею пов'язані і є її наслідком у різних сферах суспільного життя країни – економічній, соціальній, політичній, духовній, у системі факторів виробництва.

Сутнісно-типологічна характеристика міграційних процесів базується на трьох елементах – міграції, процесу та національної економіки. Такий підхід дав підстави для виокремлення чотирьох базисних семантичних характеристик міграційних процесів: (1) динаміки, (2) змін, (3) пов'язаних трансфертів, (4) наслідків.

Список використаних джерел

1. Ravenstein E. The Laws of Migration. Journal of the Royal Statistical Society, 1885, 46, 167-235.
2. Ravenstein E. The Laws of Migration: Second Paper. Journal of the Royal Statistical Society, 1889, 52, 241-305.
3. Stouffer S. Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance. American Sociological Review, 1940.
4. Zipf G. The hypothesis: on the intercity movement of persons. American Sociological Review, 1946, 11, 677-686.
5. Lee E. A Theory of Migration. Demography, 1966, 3, 47-57.
6. Lewis W. A. The Theory of Economic Growth. London : Routledge & CRC Press Logo, 2007. 456 p.
7. Harris J. R., Todaro M. P. Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis. American Economic Review, 1970, 60 (1), 126-142.
8. Stark O., Bloom D. E. The New Economics of Labor Migration. American Economic Review, 1985, 75 (2), 173-178;
9. Massey D. S., Arango J., Hugo G., Kouaouci A., Pellegrino A., Taylor E. J. Theories of International Migration: A Review and Appraisal. Population and Development Review, 1993, 19, 448-449.
10. Міграційна активність населення Карпатського регіону України: тенденції, загрози, методи регулювання: наукове видання / за ред. д.е.н., проф. Т. Г. Васильціва. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». Львів, 2020.
11. Pozniak O. External labour migration in Ukraine as a factor in socio-demographic and economic development. Technical Report, Migration Policy Centre, CARIM-East Research Report, 2012/14. URL: https://cadmus.eui.eu//handle/1814/24857
12. Bilan Y. Migration of the Ukrainian population: Economic, institutional and sociocultural factors. London: Ubiquity Press, 2017. URL: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/182426/1/637906.pdf
13. Sadova U. Migration in terms of transformation of regional labour markets of Ukraine: mechanisms of regulation, Lviv, M. Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine, 2019. URL: http://ird.gov.ua/irdp/p20190006.pdf
14. Малиновська О. Міграційна політика України: стан і перспективи розвитку: Аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2010. URL: www.niss.gov.ua/content/articles/files/malinovska79a87.pdf
15. Mulska O., Levytska, O., Panchenko, V., Kohut, M., Vasyltsiv, T.Causality of external population migration intensity and regional socio-economic development of Ukraine. Problems and Perspectives in Management, 2020, 18(3), 426-437 http://dx.doi.org/10.21511/ppm.18(3).2020.35
16. Соціально-економічна захищеність мігрантів: глобальні та регіональні аспекти / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього»; [наук. ред. У.Я.Садова.]. Львів, 2016.
17. Mulska O., Baranyak I. Formation of the forecasting model for Ukrainian-German migration system. Economy and forecasting. Vol. 2, 2019, pp. 119-136.
18. Махонюк О. В., Мульска О.П. Аналіз діяльності суб'єктів ринку міграційних послуг в Україні. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Збірник наукових праць. Вип. №5 (133). 2018. С. 128-133.